

РОЛЬ ГАСТРОНОМІЧНОГО КОМПОНЕНТА У ФОРМУВАННІ ЦІЛІСНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Розглянуто підходи до вирішення питання про природу компонента фразеологічних одиниць, досліджено гастрономічний компонент значень фразеологічних одиниць, виокремлено типи його семантичної значущості та визначено роль гастрономічного компонента у формуванні цілісного значення фразеологічних одиниць німецької мови.

Ключові слова: *компонент фразеологічних одиниць, гастрономічний компонент, семантична значущість, фразотворення, значення, семантична цільноформленість, семантична неподільність.*

Проблема фразеологічного значення виникла у зв'язку з розвитком фразеології як самостійної лінгвістичної дисципліни. Вивчення фразеології як підсистеми мови передбачає поглиблену розробку як загальних, так і окремих проблем фразеології, коло питань яких надзвичайно широке та різноманітне. Останнім часом увагу фразеологів привертають питання семантики фразеологічних одиниць (ФО). Вивчення особливостей значення ФО здійснювалося за різними аспектами у працях М. Алефіренко, Н. Амосової, О. Ахманової, Я. Бечко, В. Білоноженко, О. Молоткова, О. Дмитренко, М. Гамзюка, М. Гойхмана, В. Жукова, О. Куніна, А. Мелерович, Т. Мітіної, В. Мокієнко, О. Райхштейна, О. Смирницького, І. Теплякова, Ю. Фірсової [1–21].

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених питанням семантики ФО, ці проблеми ще далекі від остаточного розв'язання. Такий стан речей пояснюється складністю семантики ФО, а також відсутністю єдиного погляду в розв'язанні загальної проблеми фразеологічного значення, різного розуміння самої природи значення ФО, семантичних процесів, що лежать в основі його формування. Актуальність розвідки зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення та вирішення питань щодо отримання, збереження та передачі інформації ФО і визначається потребою дослідження ролі гастрономічного компонента у формуванні цілісного значення ФО німецької мови.

Метою нашого дослідження є спроба визначення його внеску у формування цілісного значення ФОГК.

Природа компонента ФО розуміється далеко не однозначно у сучасній фразеологічній теорії. У лінгвістів існують різні погляди щодо того, чи зберігає слово, що входить до складу ФО, свої семантичні властивості. Прихильники неслівного трактування компонентів ФО повністю відмовляють компоненту в будь-якій семантичності, у такий спосіб функціонально наближуючи його до одиниць фонетико-фонологічного рівня [3, 9, 10, 16]: компонент не існує до ФО, він вторинний та довільний [9, с. 133], слово як компонент ФО втрачає свою основну ознаку, тобто втрачає лексичне значення [3, с. 7], структурі одних ФО компоненти перестають бути словами, а в структурі інших не втрачають своїх слівних властивостей [10, с. 36].

Проте більшість дослідників [2, 4, 5, 6, 7, 15, 18, 20] визнають слівну природу компонентів ФО. О. Смирницький вважає компоненти ФО специфічно вжитими словами та з поняттям ФО пов'язує термін “нарізнооформленість”. Так, зокрема, зазначаючи про наявність у фразеологічних зворотів семантичної цілісності, основою якої є ідіоматичність, дослідник стверджує, що вони мають будову вільного, власне граматичного, сполучення слів, тобто зовнішньою ознакою, яка вирізняє слово і ФО, є “цільноформленість слова і нарізнооформленість ФО”. Під нарізнооформленістю треба розуміти особливу будову синтаксичної єдності, яка полягає в тому, що її складові є окремими словами. Цільноформленість полягає в загальному граматичному оформленні всіх складових елементів [19, с. 8]. О. Кунін наголошує на слівному характері компонентів як найважливішому чиннику, що обумовлює різнооформленість ФО [11, с. 8], яка постійно викликає актуалізацію компонентів ФО і повертає їм (компонентам) статус слова у мовленні [16, с. 29].

У нашому дослідженні дотримуємося останнього погляду щодо статусу фразеологічного компонента. Нарізнооформленість ФО з гастрономічним компонентом (ФОГК) передбачає, що вони складаються зі слів-компонентів. Тому ми вважаємо гастрономічний компонент ФОГК лексемою, у кожній з них виокремлюються окремі значення – семіми, які, своєю чергою, складаються з найдрібніших часточок значення – сем. Так, слово *Butter* ‘масло’ має

одну семему: отриманий з молока жир, який найперше використовують як хлібну намазку [23, с. 310]. У названій семемі можна виокремити архісему – “продукт харчування” і диференційні семи – “молочний жир” та “хлібна намазка”. У ФОГК *Butter bei den Fischen haben* – “добре жити, мати гроші”, *Butter auf dem Kopf haben* – “мати погане сумління”, *einem Butter aufs Brot streichen* – “підлабузнюватися до когось” [23, с. 286] лексема *Butter* не представлена ні архісемою, ні диференційними семами. У першій ФОГК відчутна сема “достатку”, у другій – “совісті”, у третій – “лестоців”. Наприклад, походження значення ФО *Butter auf dem Kopf haben* пояснюють тим, що жінки носили на голові кошик з продуктами харчування, масло текло на голову, коли вони, не задумуючись, перебували тривалий час на сонці [23, с. 286]. У ФОГК *Es schneidet sich wie in Butter* – “дуже легко ріжеться” [23, с. 286] домінуючу роль відіграє потенційна сема “м’якість”. У складі ФОГК семи слів – компонентів зазнають фразеологічної транспозиції: колишні архісеми згасають або повністю зникають, диференційні семи трансплантуються в ядерні, а потенційні семи можуть актуалізуватися, займаючи передній план фразеологічного значення [1, с. 21].

Смислову структуру ФОГК ми розглядаємо як набір упорядкованих сем, які утворюють семантику ФОГК. Фразеологічний компонент у будь-якому типі ФО завжди є словом, оформленим морфологічними чи синтаксичними засобами мови. Граматична оформленість гастрономічного компонента ФО створюється, перш за все, їх синтаксичною структурою, яка визначає місце слова у внутрішній структурній схемі, а “слівність” гастрономічного компонента з позицій “внутрішньої цілісності” є нічим іншим як його семантичною значущістю, його внеском у створення цілісного фразеологічного значення [6, с. 75].

У своїх подальших розвідках ми використовуємо термін компонент – гастронім та намагаємося дослідити його внесок у формування цілісного значення ФОГК. Так, у нашому дослідженні було проаналізовано 1264 ФОГК, у складі яких було задіяно 112 компонентів – гастронімів. Найактивнішими з них у фразотворенні є *Brot* (8 %), *Suppe* (5,9 %), *Wurst* (3,5 %), *Ei* (3,2 %), *Speck* (3,2 %), *Bier* (3,1 %). Як було виявлено, конкретні компоненти-гастроніми по-різному беруть участь в утворенні ФОГК, тому ми стверджуємо про фразотворчу активність одних та фразотворчу пасивність інших лексем: низькочастотні слова-компоненти входять до складу 1–5 ФО, середньочастотні до 6–20 ФО, високочастотні до складу понад 20 ФО [18, с. 92]. Серед досліджуваних одиниць нами було виокремлено три групи компонентів-гастронімів за ступенем їх активності у процесі фразотворення:

I група: високочастотні (19 слів-компонентів, питома вага яких становить 55,1 %): *Apfel, Bier, Birne, Bohne, Brei, Brot, Brübe, Butter, Ei, Honig, Käse, Nuß, Pfeffer, Salz, Speck, Suppe, Wasser, Wurst, Zucker*.

II група: середньочастотні (46 слів-компонентів, питома вага яких становить 36,1 %): *Braten, Bonbon, Butterbrot, Erbsen, Essig, Fett, Fleisch, Fisch, Frucht, Gemüse, Gurke, Hefe, Hering, Kaffee, Kakao, Kartoffel, Kobl, Korn, Kraut, Kuchen, Lachs, Mehl, Milch, Mus, Nudel, Obst, Öl, Pastete, Pfannkuchen, Pflaumen, Pudding, Quark, Rosinen, Rübe, Saft, Salat, Schinken, Senf, Soße, Tee, Tomate, Wein, Wurst, Zimt, Zitrone, Zwiebel*.

III група: низькочастотні (47 слів-компонентів, питома вага яких становить 8,8 %): *Banane, Beeren, Brezel, Brötchen, Bulette, Feige, Frikassee, Gans, Gewürze, Granat, Gulasch, Habn, Kavier, Keks, Kirsche, Kompott, Kräuter, Kren, Kümmel, Lebkuchen, Laib, Linsen, Meerrettich, Muskat, Petersilie, Powidl, Radieschen, Reis, Rettich, Schnittlauch, Salami, Sabne, Sardinien, Sauerkraut, Sauerteig, Schmalz, Schnaps, Semmel, Sirup, Spinat, Soda, Sülze, Paprika, Trauben, Waffel, Wermut, Zwetschgen*.

Однією з визначальних рис фразеологічного значення є його узагальнено-цілісний характер і компонентний склад. При переосмисленні компоненти такого словосполучення втрачають своє значення. Наприклад, у ФОГК *in die Käse fliegen*, що має значення “пережити нещастя” [23, с. 813] компоненти втрачають семантичний зв’язок з відповідними словами вільного вжитку. Ступінь участі компонентів-гастронімів в утворенні цілісного значення ФОГК визначається переважно можливістю ФОГК зіставлятися з еквівалентною вільною сполукою. Якщо таке накладання можливе і дає метафоричний ефект, це свідчить, що роль кожного компонента ФОГК у створенні смислового цілого приблизно однакова, і тоді вся ФОГК має цілісне мотивоване значення [5, с. 57]. Наприклад, *den Käse zu dick schneiden* – “протринькати все своє майно” [23, с. 813]. Іноді ФОГК має частково цілісний характер. У такому разі компоненти-гастроніми виявляють ніби семантичне тяжіння або смислово співвіднесеність зі співзвучними словами вільного вжитку. Наприклад, *das ist ein Kuchen von demselben Teig* – “це одне й те саме, схоже” [23, с. 813]; *sich ein Stück Kuchen abschneiden* – “взяти собі певну частину, шматок” [23, с. 813].

На основі досліджуваного матеріалу виокремлюємо три основні типи семантичної значущості компонентів-гастронімів досліджуваних ФОГК німецької мови: заперечну, непряму, пряму [6; 13; 14; 18; 21]. Заперечна, або імпліцитна, значущість компонентів-гастронімів виражається у відсутності спільних семантичних елементів у словниковому значенні даного компонента і в цілісному загальному значенні ФОГК. Наприклад, у семантиці ФОГК *das ist nicht mein Bier* – це не моя справа [23, с. 194], *dickes Bier mit jemandem machen* – приятелювати з кимось [17, с. 101] повністю відсутні диференційовані семи лексем *Bier* та *machen*. Заперечна значущість усіх компонентів ФОГК означає її повну семантичну нерозкладність.

Фразеологічне значення не ґрунтується на прямих чи переносних значеннях компонентів-гастронімів, а спирається на ситуаційний смисл [18, с. 113].

Фразотвірною базою деяких ФОГК є словосполучення, що ґрунтуються на певних історичних фактах, звичаях, традиціях німецького народу, для тлумачення яких потрібна етимологічна довідка. Дослівне значення словесного комплексу *es geht um die Wurst* – “ідеться про ковбасу” – пов’язане з традицією, коли на іграх або змаганнях, що відбувалися під час народних гулянь, потрібно було дістати ковбасу, яка і була призом для переможця. Тому коли йшлося про ковбасу, це означало важливий момент. У такий спосіб було сформоване фразеологічне значення ФОГК “настав вирішальний момент” [23, с. 1750].

У низці випадків компоненти-гастроніми ФО є елементами фразеологічної символіки. Такі компоненти називаються словами-символами: вони стійко символізують ті чи інші явища або поняття і мають у низці одиниць однакове значення [11, с. 91]. Слова-символи є свого роду “банками даних”, які можна уявити собі у вигляді семантичної спіралі, що включає широкий спектр значень, починаючи від імпліцитних (прихованих, потенційних), тобто ніяк не виражених у слові, але які є його невід’ємною частиною [12, с. 97-98]. Символи глибоко національні. Так, у низці ФОГК німецької мови компоненти-гастроніми є символами:

- *Brot* (хліб) – матеріального достатку: *sein gutes Brot haben* – “мати хороший заробіток”, *das ist ein sauer Bissen Brot* – “хліб, зароблений важкою працею”, *nach Brot geben* – “шукати заробітку”, *kaum das liebe Brot haben* – “ледве зводити кінці з кінцями” [17, с. 124];

- *Brühe* (бульйон) – перешкод та неприємностей: *jemand musste die ganze Brühe bezahlen* – “кому-н. довелося розплатитися за справу”, *jemand. hat die Brühe davon* – “кому-н. від цього лише збиток”, *jmdn. in der Brühe sitzen lassen* – “поставити когось у скрутне становище” [17, с. 126];

- *Hering* – дріб’язковості та незначущості: *er brät den Hering um den Rogen* – “він зовсім не докладає зусиль”, *hier wird er keinen Hering braten* – “тут він не зазнає успіху” [23, с. 701], *an einem Hering acht Tage essen* – “жити надголодь” [17, с. 324];

- *Honig* (мед) – насолоди, лестощів та радості: *das ist nicht der reine Bienenhonig* – “не така це вже й радість” [23, с. 736], *Honig reden* – “багато обіцяти, лестити”, *einem Honig um den Bart schmieren* – “підлещуватися до когось” [17, с. 347];

- *Salz und Brot* (хліб – сіль) – символ простої, скромної їжі: *nicht das Salz zum Brote haben* – “не мати найнеобхіднішого” [17, с. 151], *mit Salz und Brot zufrieden sein* – “задовольнятися малим” [23, с. 1278];

- *Zucker* (цукор) – лестощів: *Zucker klopfen, Zucker im Munde haben* – “підлещуватися до когось” [23, с. 1778].

У ході дослідження також було виявлено певну співвіднесеність між загальним значенням ФО з компонентом-гастронімом і семантикою даного компонента при його самостійному вживанні. Ця співвіднесеність може бути визначена як наявність у прямому значенні слова семи, на який ґрунтується значення низки ФОГК з даним компонентом-гастронімом, який відіграє роль семантичного центру ФО. Розглянемо низку ФОГК з компонентом-гастронімом *Suppe* (суп). У семантичній мікроструктурі прямого значення іменника можна виокремити групову сему – “їжа”, а також диференційовані семи “страва власного приготування”, “міра чогось”, “смакові якості”, “суп як прийом їжі”, які активізуються та формують значення низки ФОГК:

- сема “суп як прийом їжі” у ФОГК *jmdn. zur Suppe laden* – “запрошувати когось на обід/вечерю”, *jmdm. in die Suppe fallen* – “прийти в гості, коли сім’я обідає/вечеряє”, *die Suppe versäumen* – “пропустити прийом їжі” [23, с. 1588];

- сема “міра чогось” реалізується у ФОГК *volle Suppe* – “дуже, сильно, повною мірою” [23, с. 1588];

- сема “смакові якості”: 1) “поліпшити смак супу” → “поліпшити свої справи”: *Schmalz auf die Suppe tun, die Suppe schmälzen*; 2) “зіпсувати смак” → “зашкодити”: *jmdm. in die Suppe spucken, einem die Suppe versalzen*; 3) “несмачно” → “нудно, невесело”: *wie eine Suppe ohne Salz sein* [23, с. 1588];

- сема “страва власного приготування”: *seine eigene Suppe kochen* – “діяти по-своєму, на власний розсуд”, *zwei Suppen in einer Schüssel kochen* – “робити одночасно дві справи” [23, с. 1588].

Наведені приклади демонструють можливість неповного розподілу семного складу (плану змісту) на лексичні компоненти (план вираження) ФО. Семантична співвіднесеність слово – “фразеологічний компонент” здійснюється непрямо, а через сукупне значення ФО [18, с. 114].

У низці випадків при цілісному переосмисленні всього компонентного складу ФОГК спостерігаємо семантичну автономність компонентів-гастронімів, ступінь семантичної самостійності яких визначається ступенем довільної сполучуваності з іншими лексемами. У ході дослідження було виявлено, що часто семантичною автономністю наділена пара “прикметник + іменник”, яка отримує певне значення у складі ФОГК: *alten Kobl aufwärmen* – “згадати, розворушити стару історію”, *de alter Kobl* – “alte Geschichte” [17, с. 393]. Семантичне автономність компонента – гастроніма спостерігаємо під час його входження до низки комплексів, між якими існують часткові формальні та смислові відмінності. Компонент

versalzen входить не лише до складу ФОГК *jmdm. die Suppe versalzen* – “зіпсувати кому-н. радість” [23, с. 1588], а й до сполучень з іменниками *Brei, Mus, Kraut*. Семантику компонента становить спільне для всього ряду значення “зіпсувати”. У протиставленні *die Suppe einrühren/einbrocken* – “поставити когось в неприємне становище”; *in eine böse Suppe kommen* – “потрапити в неприємне становище”, *in der Suppe sitzen* – “мати неприємності”, *jmdn. in die Suppe bringen* – “завдати комусь неприємностей”, *die Suppe ausessen/auslöffeln* – “розплачуватися за свої діяння, які завдали комусь неприємностей” [23, с. 1589] виокремлюється семантично автономний компонент *Suppe* – “неприємності, труднощі”.

Результати дослідження свідчать, що фразеологічне значення ФОГК – феномен виключно складний, який не можна розглядати ані як механічну суму складових його компонентів, ані як абсолютно абстрагований від форми зміст. Семантичну структуру ФОГК можна уявити як мікросистему, всі елементи якої знаходяться в тісному взаємозв'язку. Компонент-гастронім ФОГК є словом, оформленим морфологічними чи синтаксичними засобами мови. У створенні цілісного фразеологічного значення ФОГК компоненти-гастроніми відіграють різну роль: а) входячи до складу ФОГК, компонент-гастронім може втрачати своє лексичне значення, здатність позначати продукт харчування; б) компонент-гастронім актуалізує одну зі своїх диференційних чи потенційних сем; в) семантика ФОГК формується всім складом компонентів; г) компонент-гастронім виявляє семантичну автономність та набуває певного значення при входженні до складу певних ФОГК або низки комплексів.

Високочастотними компонентами-гастронімами ФОГК, які беруть активну участь у фразотворенні та входять до складу понад 20 ФОГК, є: *Brot* (8 %), *Suppe* (5,9 %), *Wurst* (3,5 %), *Ei* (3,2 %), *Speck* (3,2 %), *Bier* (3,1 %), *Käse* (2,9 %), *Butter* (2,8 %), *Wasser* (2,7 %), *Salz* (2,5 %), *Brei* (2,3 %), *Nuß* (2,2 %), *Pfeffer* (2,1 %), *Brühe* (1,9 %), *Apfel* (1,8 %), *Birne* (1,8 %), *Bobne* (1,8 %), *Honig* (1,7 %), *Zucker* (1,7 %), питома вага яких становить 55,1 %.

Дослідження специфіки функціонування гастрономічного компонента ФО німецької мови дає багатий науковий матеріал для виявлення унікальності фразеологічної картини світу німецького народу і є перспективним для подальших розвідок.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. — Харків : Вища школа, 1987. — 133 с.
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. — 208 с.
3. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. — Москва : Учпедгиз, 1957. — 295 с.
4. Бечко Я. В. Проблема взаимосвязи между целым и частями фразем и значениями их компонентов / Я. В. Бечко // Научные записки. — Вып. 129. — Кировоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. — С. 118–121. — (Серія : Філологічні науки (мовознавство))
5. Білоноженко В. М. Про особливості фразеологічного значення / В. М. Білоноженко // Культура слова. — К. : Наукова думка, 1981. — Вип. 21. — С. 55–66.
6. Дмитренко О. П. Фразеологічні одиниці на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові : структурний та семантичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Олена Петрівна Дмитренко. — Херсон, 2010. — 256 с.
7. Гамзюк М. В. Семантичні аспекти субституції компонентів фразеологічних одиниць / М. В. Гамзюк // Научные записки. — Кировоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. — Вип. 22. — Ч. 1. — С. 124–133.
8. Гойхман М. А. О доле участия компонентов фразеологической единицы в создании ее глобального смысла / М. А. Гойхман // Семантико-стилистическая будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів. Тематичний зб. наук. праць. — К., 1995. — С. 158–161.
9. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. — Москва : Высшая школа, 1986. — 310 с.
10. Жуков В. П. О знаменности компонентов фразеологизма / В. П. Жуков // Вопросы языкознания. — 1975. — N 6. — С. 36–46.
11. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. — Москва : Высшая школа, 1986. — 336 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. — Москва : Изд. центр “Академия”, 2001. — 208 с.
13. Мелерович А. М. Коммуникативный и номинативный аспекты фразеологического значения в тексте и словаре / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко // Фразеологическое значение в языке и речи. — Челябинск, 1988. — 120 с.
14. Митина Т. В. Семантическая значимость компонентов фразеологических единиц современного немецкого языка : автореф. дис. доктора филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Т. В. Митина. — Москва, 1980. — 26 с.
15. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / Валерий Михайлович Мокиенко. — Москва : Высшая школа, 1989. — 287 с.
16. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. — Ленинград : Наука, 1977. — 234 с.
17. Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко]. — К. : Радянська школа, 1981. — Т. 1. — 416 с.; Т. 2. — 382 с.
18. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. — Москва : Высшая школа, 1980. — 143 с.
19. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. — Москва : Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. — 260 с.
20. Тепляков І. М. Про деякі парадокси фразеології / І. М. Тепляков // Проблеми слов'язознавства. — 2012. — Вип. 61. — С. 237–243.
21. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові : лінгвокультурологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Фірсова Юлія Анатоліївна. — К., 2002. — 194 с.
22. Deutsches Wörterbuch. [Hrsg. und bearb. von R. Wahrig — Burfeind]. — Köln : Bertelsmann Lexikon Verlag, 2000. — 1451 S.
23. Röhrich I. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Herder. Freiburg. Basel. Wien (in 5 Bänden), 1995. — 1910 S.

The article focuses on the approaches which are used in studying the issue of the nature of component of phraseological units and deals with a gastronomic component of meaning in idioms. The types of semantic significance of phraseological units' components are defined. The place of a gastronomic component in the forming of integral meaning of phraseology units of German is determined.

Keywords: a component of phraseology units, a gastronomic component, a semantic significance, phraseological units' formation, a meaning, semantic unanimity, segmentation of phraseological unit.